

УДК 94(477.51)«1821–1830»

Володимир Маслійчук

СПРОБИ ВІДКРИТИ ПРИВАТНІ ЖІНОЧІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (20-ті рр. XIX ст.)¹

DOI: 10.58407/litopis.240205

© В. Маслійчук, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6946-7694>

Мета статті – на основі джерел висвітлити спроби створити приватні навчальні заклади в Чернігівській губернії та окреслити причини невдач щодо їх стабільного функціонування. У губернському центрі Чернігові й основних містах, навчальних центрах губернії, Новгороді-Сіверському та Ніжині упродовж 20-х рр. XIX ст. спостерігаємо кілька спроб створити навчальні заклади. Усі вони виявлялися невдалими і недовготривалими. Основними причинами освітніх невдач була наявність осередків жіночої освіти в сусідніх губернських центрах, а передусім відсутність істотної потреби в такій формі освіти.

Ключові слова: освіта, гімназія, пансіон, Чернігівська губернія, учителі, провінційне місто.

Питання жіночої освіти є одним із засадничих питань розуміння великих суспільних і політичних змін у минулому. Але наявна історіографія останнього часу дещо нехтує дуже важливим періодом для української історії – першою третиною XIX ст. Хоча цей час для підімперських земель України (передусім Лівобережної України та Слобожанщини) характеризуватиметься відходом від спроб надання освіти ширшим прошаркам населення до певного «станового» обмеження освіти для дівчаток, виховання передусім панночки з шляхетних верств. Свідченням цього є відкриття Інститутів шляхетних панн у Харкові (1812) і Полтаві (1818)². Але такі зміни не відображалися лише на цих освітніх інституціях. Приватна жіноча освіта мала ініціативи й меншого масштабу, тому й постає питання про успіх і неуспіх таких ініціатив, власне про пояснення, чому на одних теренах освіта має стимул і розвиток, а щодо інших освітні ініціативи зазнають вагомих невдач. У цьому випадку Чернігівська губернія й навчальні заклади в ній є дуже цікавим прикладом неспівмірності зрушень чоловічої та жіночої освіти.

Незважаючи на невдачу щодо відкриття університету на території колишньої Гетьманщини, освітні ініціативи на цих теренах виглядають досить успішними, зокрема, відкриття першої гімназії (у Чернігові) на території Харківського навчального округу³, прирівнювання до рівня гімназії Новгород-Сіверського народного училища й загалом успіх цього міста як освітнього центру⁴, урешті, довготривале відкриття Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька (1820)⁵. За ідеєю такий успіх дуже важливий для розуміння особливостей української історії XIX ст. та українського націотворення.

¹ Почасті ця стаття написана в рамках проекту № 2020.20/0237 «Якість життя та демографічні характеристики населення Наддніпрянської України др. пол. XVIII – поч. XX ст.» Національного фонду досліджень України, № держреєстрації 0120U104740.

² Див.: Друганова О. Становлення та розвиток приватної середньої школи в Україні (кінець XVIII – поч. XIX ст.). *Дриновський збірник*. Софія–Харків: Вид-во БАН ім. проф. М. Дринова, 2018. Т. X. С. 79–88; Маслійчук В. Здобутки та ілюзії. Освітні ініціативи на Лівобережній та Слобідській Україні (др. пол. XVIII – поч. XIX ст.). Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2018; Сухенко Т. Жіноча середня освіта в Україні (XIX – поч. XX ст.). *Український історичний журнал*. 1998. № 5. С. 63–74.

³ Тутолмин М. Столетие Черниговской гимназии. Краткая историческая записка 1805–1905 гг. Чернигов, 1906.

⁴ Мірошніченко Ю., Федірко А. Новгород-Сіверська гімназія – alma mater Сіверського краю (1808–1918). Київ: Фенікс, 2014.

⁵ Лавровський Н. Гимназия высших наук кн. Безбородко в Нежине (1820–1832 гг.). Киев, 1879.

Мета цієї статті – висвітлити спроби створити приватні навчальні заклади в Чернігівській губернії та окреслити причини невдач щодо їх стабільного функціонування.

Показовим є функціонування жіночого пансіону М. Білевича в Новгороді-Сіверському. Спритний учитель гімназії М. Білевич⁶ відкрив у себе вдома домашній пансіон для шляхетних панн. Документація свідчить, що пансіон був нелегальним, не схваленим керівництвом Харківського навчального округу. Це було прямим звинуваченням новгород-сіверського вчителя в порушенні приписів та інструкцій. Але Білевич мав добрий адвокатський досвід і покликався на норми про училища, де вчителям дозволялося мати приватні пансіони (учитель зазначав, що утримує такий пансіон для благородних панн уже 12 років, тобто від часу свого приїзду в Новгород-Сіверський 1806 р. й початку вчителювання)⁷, хоча про такий заклад ми не маємо інформації в перше десятиліття XIX ст., можливо, через неформальний статус.

До того ж, відомо, що М. Білевич хотів відкрити пансіон «для обеиго пола». Подібно до інших приватних починань, спроби Білевича створити приватний пансіон не уникли скандалу. У 1821 р. до Новгород-Сіверського заїхав на постій 40-й егерський полк. Із заїздом військових почалися певні проблеми. Поруч із будинком Білевича розквартирувався полковник Чубаров, і через свою «довірену дівку», що була в прислузі у «барішень», «искал обидеть невинность» однієї з вихованок. Білевич розгадав підступ, однак дівка-служниця втекла до Чубарова. Учитель звернувся до поліції, але полковник, змовившись із квартальним Друльським, випустив її з міста; вона була ввіймана одним із десятицьких. Цей скандал мав розголос, і батьки забрали дітей від Білевича, нічого тому не заплативши⁸. Тобто пансіон Білевича швидше виглядає як така собі авантюра й засіб підзаробити.

Директор Новгород-Сіверської гімназії, знаний подвижник на ниві освіти І. Халанський, напевне, був проти заробітків на пансіонах, бо за всіма ознаками оборудки Білевича були неофіційними. Згідно зі Статутом училищ («Высочайше утвержденный устав учебных заведений подведомых университетам», 1804), учитель дійсно мав право утримувати пансіон, але узгодивши це з начальством і подавши необхідні документи до керівництва навчального округу, чого Білевич не зробив.

Проблеми з військовими не були винятком. Ще однією проблемою була несплата за навчання. Білевич усупереч інструкціям утримував, поруч із дівочим пансіоном, хлопців-квартирантів; мати одного з хлопців – поміщиця Божовська – заборгувала за сина 103 руб., і вчитель подав на неї позов до суду⁹. У 1821 р. М. Білевич перейшов на посаду молодшого професора й викладача німецької словесності до нововідкритої Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька, відповідно й спроби створити жіночий пансіон у Новгороді-Сіверському звелися нанівець.

Певні успіхи із запровадженням жіночого пансіону в цьому просторі щодо гімназійних центрів губернії спостерігаємо лише у др. пол. 20-х рр. XIX ст. У березні 1825 р. помер директор Новгород-Сіверської гімназії І. Халанський, його наступником став зять і дуже діяльна постать, професор І. Тимковський. Тимковський прагнув змін у навчанні в провінційному місті, і пропозиція відкрити приватний жіночий заклад була палко ним сприйнята. Перше подання про відкриття пансіону для дівчаток у Новгороді-Сіверському датоване жовтнем 1826 р. У відкритті цього пансіону дуже відобразилася прикордонність Новгород-Сіверського. Дворянин з Могилевської губернії А. Останкович та його дружина Катерина (уроджена Таубе) просили відкрити пансіон «благородних девиц» поруч з гімназією, для використання до навчання вчителів із гімназії та товариша в утриманні пансіону Людвіга Гартмана. Останкович надав атестати від поміщиків, де він виховував дівчаток, а уродженець Швейцарії Луї Гартман – довідку зі Слобідсько-Української гімназії, що він добре знає німецьку та французьку мови, К. Останковичеву характеризували, що вона говорить «чистым немецким языком и знает фортепиано порядочно»¹⁰. Але й такі характеристики та розроблена програма навчання не надто посприяли реалізації цього проекту. Напевно, зіграла роль віддаленість Могилевської губернії від Новгород-Сіверського. Але вже через два з половиною роки в Новгороді-Сіверському відкрила пансіон місцева поміщиця М. Бутовська (уроджена фон Шеккен). Пансіон був трикласним і, власне, подібним до інших пансіонів, утримувала його М. Бутовська разом з дорослою донькою. Розклад і пропозиції були взяті Бутковською у своїх невдатних попередників Останковичів. Однак,

⁶ Дет. про нього: Маслійчук В. Михайло Білевич – учитель Новгород-Сіверської гімназії. *Дриновський збірник*. Софія–Харків: Вид-во БАН ім. проф. М. Дринова, 2018. Т. X. С. 89–94.

⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 207. Арк. 3 зв.

⁸ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 4 зв.–5.

⁹ Там само. Спр. 141. Арк. 16.

¹⁰ Там само. Спр. 464. Арк. 2–2 зв., 3, 4–4 зв.

що впадає в очі під час характеристики предметів у пансіоні, – їхня практична спрямованість. Наприклад, арифметика вивчалася в «отношении хозяйственном», природознавство (естественная история) – з обумовленням, що вивчаються «понятия о явлениях и произведениях природы», особливо в отношении к селскому хозяйству», крім усього, господиня викладала «рисованье и черчение узоров», «хозяйственные и приятные рукоделия»¹¹. Треба визнати, що цей заклад продовжив існувати й надалі, принаймні, про нього наявні документи 1829–1834 рр. Дуже цікаво, що викладачами в «благородному закладі» були вчителі Новгород-Сіверської гімназії: П. Левицький, Г. Македонський, С. Кирилович, а господиня з донькою лише викладала танці та рукоділля¹². Важливою деталлю збереженої документації є перелік речей, необхідних для навчання в пансіоні, – перелік доволі типовий, можна бачити подібні й щодо київських приватних закладів¹³: описано, які необхідні сукні та передники, рукавички, хустки, білизна, посуд та скатертини¹⁴.

У губернському центрі Чернігові питання жіночої освіти також не набуло значущості, і перші спроби навчати благородних панночок не мали вагомого успіху. Хоча в Чернігові розташовувалися досить таки вагомі заклади, зокрема найстаріша на українських землях Чернігівська гімназія, відкрита 17 січня 1805 р. Учитель цієї гімназії, вочевидь, прибалтійський німець Ф. Кнейпер, відкрив пансіон для дівчаток і хлопців. Але вже 1823 р. виникло питання про відкриття в Чернігові «особого училища девиц и пансиона». До цього року належить план щодо нового училища й листування щодо запровадження навчального закладу. Училище передбачалося для осіб посереднього та бідного становища без особливих станових обмежень, лише заборонялося вступати «податному состоянию». Такий демократизм був очевидний, бо на нову школу передбачалося зібрати кошти як із дворянства, так і з міської громади. Сам проєкт училища та листування щодо нього доволі важливі для розуміння ставлення до жіночої освіти. В училищі мали навчати безкоштовно, але при ньому мали б відкрити й приватний «пансіон», із щорічною платнею 800 руб. за вихованку. Загалом училище, як і зазначається у документі, мало бути подібним повітовим училищем з досить чітко прописаною роллю місцевої громади. Особливий нагляд за дівочою школою мав губернатор, опікуватися училищем мав попечитель, обраний з шанованих у місті осіб, окремо зазначено, що йому мають допомагати ще дві особи, обрані один від дворянства, а другий – від купецтва, усі троє складають «комітет для управління училищем». Коли брати все ж жіночу складову, то училище мала очолювати «начальница» з певним числом «надзирательниц», обов'язком яких було наглядати за ученицями не лише під час навчання, але й у позаурочний час.

Перелік предметів свідчить про обмеженість освіти лише певними простими предметами, мали викладатися: Закон Божий, географія, арифметика, російська та французька мови, краснопіс, малювання та звичні для жіночих закладів шиття і вишивання, зважаючи на потреби, музика й танці. Навчання тривало шість років. Тобто програма була навіть вужчою, ніж у повітових училищах.

Як видно, ініціатива про відкриття йшла від чернігівського цивільного губернатора (вочевидь, Олександра Політковського) та генерал-губернатора М. Репніна, відомого прихильника освіти для жінок. Щоправда, жодних даних про реалізацію цієї ініціативи ми не маємо¹⁵. Мабуть, ця ініціатива не була успішною, бо вже за певний час у липні 1832 р. купець Г. Каппелер з дружиною Розалією просили відкрити свій благородний жіночий пансіон через брак такого в Чернігові¹⁶.

Основним містом на Чернігівщині, де жіноча освіта мала б розвиватися, був Ніжин. Упродовж 1810–1818 рр. там існував пансіон І. Філберта, закритий через зловживання¹⁷. Але існування Ніжинської гімназії вищих наук, створеної 1820 р., вочевидь, слабо по-жвавило відкриття поруч із таким відомим чоловічим закладом жіночих приватних установ. Мабуть, до цього часу належить інформація про відкриття курсів «мифтології» «дівичею» Елізабет Руссет¹⁸, але наскільки цю ініціативу супроводжував успіх, важко сказати. У 1825 р. після певних схваленень жіночий пансіон було дозволено відкрити професору французької словесності Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька І. Ландражину, – вочевидь, пансіон уже існував у власному будинку Ландражина поза відомом ке-

¹¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІРНБУВ). Ф. II. Спр. 3694. Арк. 12.

¹² Там само. Арк. 28 зв.–29.

¹³ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 6–6 зв.

¹⁴ ІРНБУВ. Ф. II. Спр. 3694. Арк. 30–31.

¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 364. Арк. 1–3.

¹⁶ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. 667. Оп. 287. Спр. 185. Арк. 1–2. План пансіону: Арк. 14–19.

¹⁷ Державний архів Чернігівської області. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 15.

¹⁸ Руссет Е. Высшие женские курсы в бывшей Гетманщине. Киевская старина. 1884. Т. VIII. № 1. С. 173–174.

рівництва Харківського навчального округу¹⁹. Можемо припустити, що пансіон існував до 1834 р.

Поставлене питання про досить кволий успіх жіночих освітніх ініціатив у 20-ті рр. XIX ст. в Чернігівській губернії має низку пояснень, передусім – це слабкість освітніх інституцій в губернії, де конкуренцію в ці роки складають такі сусідні губернські центри з інститутами шляхетних панн, як Харків, Полтава, і досить помітний жіночими приватними закладами Київ²⁰. Але, можливо, загалом функціонування жіночої освіти на цих теренах міститиме й ширше пояснення: брак освічених кадрів і потреба в жіночій освіті, що зосереджується на приватній сфері; зойно жіноцтво стане затребуваним у публічній практичній діяльності з допуском до педагогіки й медицини, ситуація з жіночою освітою на цих теренах мала б істотно змінитися.

References

Druhanova, O. (2018). Stanovlennia ta rozvytok pryvatnoi serednoi shkoly v Ukraini (kinets XVIII – poch. XIX st.) [Formation and development of private secondary school in Ukraine (the end of the 18th – the beginning of the 19th c.)]. *Drynovskiy zbirnyk – Drinov's collection*, X, P. 79–88. Sofiia–Kharkiv, Ukraine.

Masliichuk, V. (2018). Mykhailo Bilevych – uchytel Novhorod-Siverskoi himnazii [Mykhailo Bilevych – the teacher of the Novgorod-Siversky gymnasium]. *Drynovskiy zbirnyk – Drinov's collection*, X, P. 89–94. Sofiia–Kharkiv, Ukraine.

Masliichuk, V. (2018). Zdobutky ta iluzii. Osvitni initsiatyvy na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini (dr. pol. XVIII – poch. XIX st.) [Achievements and illusions. Educational initiatives in Left-Bank and Sloboda Ukraine (the second half of the 18th – the early 19th c.)]. Kharkiv, Ukraine.

Miroshnichenko, Yu., Fedirko, A. (2014). Novhorod-Siverska himnaziia – alma mater Siverskoho kraiu (1808–1918) [Novgorod-Siversk gymnasium – alma mater of the Siversk land (1808–1918)]. Kyiv, Ukraine.

Sukhenko, T. (1998). Zhinocha serednia osvita v Ukraini (XIX – poch. XX st.) [Women's secondary education in Ukraine (the 19th – the early 20th c.)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 5, P. 63–74.

Маслійчук Володимир Леонтійович – доктор історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету «Кієво-Могилянська академія», кафедра історії НаУКМА (вул. Волоська, 8/5, Київ, 04070, Україна).

Masliychuk Volodymyr – doctor of historical sciences, docent of the department of history, National university of «Kyiv-Mohyla academy», department of history of NaUKMA (8/5 Voloska St., Kyiv, 04070, Ukraine).

E-mail: v.masliychuk@ukma.edu.ua

ATTEMPTS TO OPEN PRIVATE WOMEN'S EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN CHERNIHIV GUBERNIA (20s of the 19th c.)

The purpose of this article, on the basis of sources, is to highlight the attempts to create private educational institutions in the Chernihiv gubernia and outline reasons for failures in their stable functioning. In the provincial center of Chernihiv and the main cities of the educational centers of the province Novhorod-Siversky and Nizhyn during the 20s of the 19th c. we are witnessing several attempts to create educational institutions. All these attempts were unsuccessful and short-lived. The main reasons for educational failures were the presence of centers of women's education in neighboring provincial centers, and above all, the lack of a significant need for this form of education.

Key words: education, gymnasium, passionate, Chernihiv gubernia, teachers, provincial city.

Дата подання: 12 грудня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 23 лютого 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Маслійчук, В. Спроби відкрити приватні жіночі навчальні заклади в Чернігівській губернії (20-ті рр. XIX ст.). *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 42–45. DOI: 10.58407/litopis.240205.

Цитування за стандартом APA

Masliychuk, V. (2024). Sproby vidkryty pryvatni zhinochi navchalni zaklady v Chernihivskii hubernii (20-ti rr. XIX st.) [Attempts to open private women's educational institutions in Chernihiv gubernia (20s of the 19th c.)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 42–45. DOI: 10.58407/litopis.240205.

¹⁹ ЦДІАК України. Ф. 2162. Оп. 1. Спр. 441. Арк. 1–2.

²⁰ Там само. Спр. 172. Арк. 1–3; Спр. 262. Арк. 2–4; Спр. 294. Арк. 2; Спр. 407. Арк. 2–6; Спр. 630. Арк. 7–12; ДАХО. Ф. 667. Оп. 287. Спр. 84. Арк. 1–12; Спр. 88. Арк. 2–16.